

Εἶναι ἀκατανόητον νὰ ὑπάρχη ἡ οὐσία ἐκτὸς τοῦ ἀντικειμένου, οὐτινος εἶναι οὐσία (I, 9, 22)· οὐδεμία σφαῖρα ὑπάρχει ἐκτὸς τῶν αἰσθητῶν σφαιρῶν (VII, 8, 11), ἀλλ' ἡ κατ' εἶδος οὐσία ἣν ὁ Πλάτων καλεῖ ιδέαν, ἀναγκαιῶς ἐνυπάρχει εἰς τὰ ὄντα.

Ἐκ τῶν εἰρημένων λοιπὸν ἐξάγεται πόσον λελανθασμένη εἶναι ἡ δοξασία τῶν διίσχυριζομένων ὅτι ὁ μὲν Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ πατὴρ τοῦ ἐμπειρισμοῦ ὁ δὲ Πλάτων τοῦ ιδεασμοῦ. Ναὶ μὲν ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει ἀπέναντι τοῦ Πλάτωνος ὅτι μόνον τὰ αἰσθητὰ καὶ ὄχι τὰ καθόλου (αἰ γενικαὶ ἔννοιαι) εἶναι οὐσίαι, ὅτι τὸ καθόλου δὲν ὑπάρχει ἐκτὸς τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ συμφωνεῖ πληρέστατα μετὰ τοῦ Πλάτωνος, ὅτι τὸ καθόλου εἶναι οὐσιώδες τῶν ὄντων, ὅτι ἐὰν δὲν εἶναι τι καθόλου, οὐδεμία ἐπιστήμη εἶναι δυνατὴ, καὶ αὐτὸς δὲ φρονεῖ ὅτι τὸ καθόλου σχετικῶς πρὸς τὰ καθ' ἕκαστα εἶναι ἡ ἀνωτέρα ἀρχή, τὸ κυριώτερον, τὸ φύσει πρότερον (περὶ ψυχ. I, 1· ἡ κατὰ τὴν μορφήν φύσις κυριώτερα τῆς ὑλικῆς φύσεως.—Μετ. VII, 3, 5, εἰ τὸ εἶδος τῆς ὕλης πρότερον καὶ μᾶλλον ὄν, καὶ τοῦ ἐξ ἀμφοῖν πρότερον ἔσται διὰ τὸν αὐτὸν λόγον)· ἀλλὰ δὲν προβαίνει ἐπὶ τοσοῦτον, ὅσον ὁ Πλάτων, ὥστε νὰ ὑποθέσῃ αὐτὸ προϋπάρχον εἰς ὑπεραισθητικόν τινα κόσμον. Τὰ εἶδη, εἰ καὶ οὐσιωδέστερα τῶν καθ' ἕκαστα, λαμβάνουσιν ὁμῶς κατ' αὐτὸν πραγματικὴν ὑπαρξιν, ἐφ' ὅσον πραγματιοῦνται εἰς τὰ καθ' ἕκαστα. Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπεστήριξεν ἀπέναντι τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τῶν ιδεῶν, καθ' ἣν τὸ καθόλου εἶναι *ante rem*, ὅτι τὸ καθόλου μόνον *in re* εἶναι πραγματικόν, λαμβάνει πραγματικὴν ὑπαρξιν.

2^{ον}) Εἶδος καὶ ὕλη. Εἰς τὸ θεμελιῶδες ζήτημα τῆς μεταφυσικῆς τίς ἡ οὐσία, ὁ Ἀριστοτέλης ἀπαντᾷ ὅτι οὐσία εἶναι ὄχι τὸ καθόλου, τὸ κοινόν, τὸ κοινῇ κατηγορούμενον, τὸ ἐν ἐπὶ πολλῶν, ἀλλὰ τὸ καθ' ἕκαστον, τὸ τῷδε τι (Μετ. III, 6, 8· εἰ μὲν γὰρ αἱ ἀρχαὶ εἰσὶ καθόλου, οὐκ ἔσονται οὐσίαι· οὐδὲν γὰρ τῶν κοινῶν τόδε τι σημαίνει, ἀλλὰ τοιόνδε, ἢ δ' οὐσία τόδε τι.—VII, 4, 15· τὸ τόδε ταῖς οὐσίαις ὑπάρχει μόνον. VIII, 8, 12. VII, 13, 4, 14. VII, 16, 13. Κατηγ. 5. πᾶσα οὐσία δοκεῖ τόδε τι σημαίνει. Ὅχι δ' ἵππος καθὸ γενικὴ ἔννοια, ἀλλ' ὅδε ὁ ἵππος εἶναι οὐσία. Ἡ οὐσία δύναται νὰ ὀρισθῇ ὅτι εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ δὲν κατηγορεῖται καθ' ὑποκειμένου ἀλλ' εἶναι αὐτὸ ὑποκειμενον, οὐτινος τὰ ἄλλα λέγονται ὡς κατηγορούμενα (Κατηγ. 5. οὐσία δ' ἐστὶν ἡ κυριώτατη καὶ πρώτως καὶ μάλιστα λεγομένη, ἢ μήτε καθ' ὑποκειμένου τινὸς λέγεται, μήτ' ἐν ὑποκειμένῳ τινὶ ἐστίν,

Οὐ γὰρ ἔσται τὸ καθόλου, ἂν μὴ τοῦτο ᾖ. Ἐὰν δὲ τὸ καθόλου μὴ ᾖ τὰ μέσον (ὁ μέσος ὄρος) οὐκ ἔσται, ὥστ' οὐδ' ἀπόδειξις· δεῖ ἄρα τι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἐπὶ πλείονων εἶναι.—Περὶ ψυχῆς III, V. ἐπὶ οὐδὲν πράγμα ἐστὶ παρὰ τὰ μεγέθη τὰ αἰσθητὰ κεχωρισμένον, ἐν τοῖς εἶδεσι τοῖς αἰσθητοῖς τὰ νοητὰ ἐστίν.

οἶον ὁ τις ἄνθρωπος καὶ ἵππος (Μετ. VII, 3, 6. VII, 13, 5. 7). Ἡ ἔννοια ἵππος. π. χ. κατηγορεῖται κατὰ πάντων τῶν ἀτομικῶν ἵππων, ἐπομένως δὲ δὲν εἶναι οὐσία· οὐσία εἶναι μόνον τὸ καθ' ἕκαστον, ὁ ὠρισμένος ἵππος, ὁ τις ἵππος, ὅστις δὲν κατηγορεῖται κατ' ἄλλου τινὸς ὄντος. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἀναφέρεται δυσκολία τις· ἐὰν τὰ καθ' ἕκαστα εἶναι οὐσαι, ταῦτα δὲ εἶναι ἄπειρα; πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπιστήμη, ἐνῶ πᾶσα γνῶσις ἀναφέρεται εἰς τὸ γενικόν; (Μετ. III, 4, 1). Ἴδου ἡ λύσις. Τὸ καθ' ἕκαστον ἔχει πραγματικὴν ὑπαρξιν, εἶναι οὐσία· ἀλλὰ τὸ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ἐνυπάρχον εἶδος εἶναι οὐσιῶδες καὶ πρότερον τοῦ αἰσθητοῦ (Μετ. VII, 3, 5). Εἶναι πρώτη οὐσία. (Μετ. VII, 7, 10. Εἶδος δὲ λέγω τὸ τί ἦν εἶναι ἐκάστῳ καὶ τὴν πρώτην οὐσίαν λέγω δὲ οὐσίαν ἄνευ ὕλης τὸ τί ἦν εἶναι. Μετ. VII, 11, 25· ἡ οὐσία γὰρ ἐστὶ τὸ εἶδος τὸ ἐνὸν VIII, 1, 8).

Εἶδος καὶ ὕλη εἶναι αἱ δύο ἀνώταται ἀρχαί, αἱ θεμελιώδεις ἔννοιαι τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος. Ναὶ μὲν διακρίνει ὁ Ἀριστοτέλης (Μετ. 1, 31· V, 2, 1. VIII. 4, 8. φυσ. 11, 3) τέσσαρας ἀρχὰς ἢ αἰτίον ἐξ οὗ, ἢ τοῦ ὕλης, εἶδος, ἢ μορφῆς, ἢ τὸ τί ἦν εἶναι, ἀρχὴν τῆς κινήσεως ἢ ὅθεν ἢ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, ἢ τὸ αἰτίον ὑφ' οὗ (κινήτικὴν αἰτίαν) καὶ τὸ οὐ ἔνεκα, ἢ τὸ τέλος τῆς (τελικὴν αἰτίαν). Ἄλλ' αἱ δύο τελευταῖαι τούτων τῶν ἀρχῶν, ἡ κινήτικὴ αἰτία καὶ τὸ τέλος, ἀνάγονται, ὡς ἀλλαχοῦ παρατηρεῖ ὁ συγγραφεύς, εἰς τὴν δευτέραν ἀρχὴν, τὸ εἶδος (φυσ. 11, 7. αἱ αἰτίαι τέτταρες, ἡ ὕλη, τὸ εἶδος, τὸ κινήσαν, τὸ οὐ ἔνεκα· ἔρχεται δὲ τὰ τρία εἰς ἓν πολλάκις· τὸ μὲν γὰρ τί ἐστὶ καὶ τὸ οὐ ἔνεκα ἐν ἐστὶ, τὸ δ' ὅθεν ἢ κινήσις πρῶτον τῶ εἶδει ταῦτο· τούτοις· ἄνθρωπος γὰρ ἄνθρωπον γεννᾷ) διότι τὸ εἶδος ἐκάστου ὄντος εἶναι σύναμα καὶ τὸ τέλος εἰς ὃ τείνει. Τὸ τέλος π. χ. τῆς γεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ νᾶ γείνηται ἄνθρωπος, οὕτω δὲ καὶ τὸ κινεῖν αἰτίον εἴτε αὐτὸ τὸ εἶδος ἐνυπάρχον εἰς τὸ ὄν καθ' ὃ ψυχὴ τοῦτο κινεῖ, εἴτε προσγίνεται αὐτῶ ἡ κινήσις ἐξ ὅθεν· διότι καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην περίπτωσιν τὸ εἶδος τούτου παράγει αὐτὴν τὴν κίνησιν εἰς τε τὰ ἔργα τῆς φύσεως καὶ εἰς τὰ τῆς τέχνης. Ὁ ἄνθρωπος γεννᾷ ἄνθρωπον, ἐπομένως τῶ εἶδει τὸ αὐτὸ Μετ. IX, 8, 10· μόνον τὸ εἶδος τῆς ὑγείας προσδιορίζει τὸν ἰατρὸν ὅπως ἀποτελέσῃ τὴν ὑγείαν. Ὅθεν κυριώδης διάκρισις ἐναπολείπεται ἢ τοῦ εἶδους καὶ τῆς ὕλης.

Ἐξετάζοντες δὲ ἀκριβέστερον τὴν φύσιν τῶν δύο τούτων ἀρχῶν, εὐρίσκομεν ὅτι ἡ μὲν ὕλη εἶναι τὸ δυνάμει ὄν τὸ δὲ εἶδος τὸ ἐνεργεῖα ὄν, ἢ ἐντελῶς ὑπάρχον λέγεται ἢ ἐντελέχεια (1). Οὕτω π. χ. ὁ

(1) Μετ. IX, 8. Ἡ ὕλη ἐστὶ δυνάμει, ὅτι ἔλθοι ἂν εἰς τὸ εἶδος· ὅταν δέῃ ἐνεργεῖα ἢ τότε ἐν τῶ εἶδει ἐστίν.—VII, 7, ἅπαντα δὲ τὰ γινόμενα ἢ φύσει ἢ τέχνῃ ἔχει ὕλην· δυνατόν γὰρ καὶ εἶναι καὶ μὴ εἶναι ἕκαστον αὐτῶν, τοῦτο δ' ἐστὶν ἐν ἐκάστῳ ὕλη—VIII. I. ὕλην δὲ λέγω ἢ μὴ τότε τι οὐσα ἐνεργεῖα δυνάμει ἐστὶ

χαλκός είναι δύναμις ἀνδριάς ὁ κατασκευασθεὶς ἀνδριάς είναι ἐνεργεία. Λίθοι καὶ δοκοὶ εἶναι δύναμις οἰκία· ἡ κατασκευασθεῖσα οἰκία εἶναι ἐντελεχεία (Μετ. VIII, 2, 15)· οἱ προσδιορισμοὶ οὗτοι ἐνδέχεται βεβαίως ν' ἀνήκωσιν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον τοιούτοτρόπως, ὥστε αὐτὸ ὑπότινα μὲν ἔποψιν πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐν ἐνεργείᾳ, ὑφ' ἑτέρην δὲ ὡς ἐν δυνάμει· ὡς πρὸς τὸν ἀνεπεξέργαστον ὄγκον ὁ ἐπεξεργασμένος λίθος εἶναι εἶδος, πρὸς δὲ τὴν ἐπεξεργασμένην οἰκίαν εἶναι ὕλη.

Ἄλλως δὲ ὁ Ἀριστοτέλης ποιεῖται ἐκτενεστάτην ἐφαρμογὴν τῶν κατηγοριῶν τούτων εἰς ἅπαντα τὰ μέρη τῆς φιλοσοφίας. Οὕτω π. χ. εἰς τὴν περὶ μορφώσεως τῶν ἐννοιῶν θεωρίαν δίδει εἰς μὲν τὰ μέρη τὴν σημασίαν τῆς ὕλης, εἰς δὲ τὰ εἰδικὰ γνωρίσματα τὴν τοῦ εἶδους, καὶ ἐντεῦθεν ἐξηγεῖ πῶς ἐξ ἀμφοτέρων ὁμοῦ προσδιορίζεται οἷοσδήποτε ὄρος, οἷαδήποτε ἐννοια, διότι εἰς τὰ εἰδικὰ γνωρίσματα πραγματιοῦται ὅ,τι εἰς τὸ γένος ἔγκειται ὡς ἐν δυνάμει (Μετ. VII 12 VIII, 6) εἰς τὸν ζωικὸν κόσμον τὸ ἄρρεν εἶναι ὡς εἶδος ὡς πρὸς τὸ θῆλυ, (Μετ. 1, 6) εἰς τὴν ψυχὴν ὁ ἐνεργητικὸς νοῦς πρὸς τὸν παθητικόν, καθόλου δὲ λέγει τὰ πάντα, ἐκτὸς τοῦ εἶδους αὐτοῦ καθ' ἑαυτό, ἔχουσιν ὕλην, καὶ διὰ τοῦτο διακρίνει τὴν αἰσθητὴν ἀπὸ τὴν νοητὴν. (Μετ. VII 11, καὶ παντὸς γὰρ ὕλη τίς ἐστὶν ὃ μὴ ἐστὶ τί ἢν εἶναι καὶ εἶδος αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ τόδε τι — ἐστὶ γὰρ ὕλη ἢ μὲν αἰσθητή, ἢ δὲ νοητή. Προηγουμένως κ. 10, ἐξηγεῖ τὴν νοητὴν ὕλην ὡς τὴν τῶν ἀσωμάτων εἰδῶν τοῦ σωματικοῦ, οἷον σχῆμα καὶ τὰ παραπλήσια, ἢ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ὑπάρχουσα μὴ ἢ αἰσθητά, οἷον τὰ μαθηματικά).

Ἐκ τῶν προεκτεθέντων ἐπιτεταί ὅτι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη τὸ εἶδος ἐν γένει χαρακτηρίζει τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων, οἷα παρίσταται ἡμῖν ὅταν ἀφαιρέσωμεν τὴν εἰς τὸ ὀρισμένον τοῦτο ὄν ἐμφάνειάν του, ἐπομένως δὲ τὴν νοητὴν οὐσίαν ἢ τὸν λόγον των, ὃν ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς ὁ Πλάτων, θεωρεῖ ὡς ἀπλῶς ἀγέννητον, διότι ἡ γένεσις μέρος μὲν τὸν προϋποθέτει, μέρος δὲ ἀνήκει καθόλου εἰς τὴν ὕλην, (Μετ. VII, 8, φανερόν δ' ἔκ τῶν εἰρημένων, ὅτι τὸ μὲν ὡς εἶδος ἢ οὐσία λεγόμενον οὐ γίγνεται, ἢ δὲ σύνοδος ἢ κατὰ ταύτην λεγομένη γίγνεται, καὶ ὅτι ἐν παντὶ τῷ γενομένῳ ὕλη ἐνεστι (Μετ. 9, 20 1 — VIII, 3, VIII, 5, XII 3). Οὐ γίγνεται, οὔτε ἡ ὕλη, οὔτε τὸ εἶδος, λέγω δὲ τὰ ἔσχατα· πᾶν γὰρ

τόδε τι. — Μετ. IX, 6. ἐστὶ δ' ἡ ἐνέργεια τὸ ὑπάρχειν, τὸ πρᾶγμα, μὴ οὕτως ὡς περ λέγομεν δύναμις· λέγομεν δὲ δύναμις οἷον ἐν τῷ ξύλῳ Ἑρμῆν καὶ ἐν τῇ ὄλῃ τὴν ἡμίσειαν, ὅτι ἀφαιρεθεῖη ἄν, καὶ ἐπιστήμονα καὶ τὸν μὴ θεωροῦντα, ἄν δυνατὸς ἢ θεωρῆσαι· τὸ δ' ἐνέργεια . . . ὡς τὸ οἰκοδομοῦν πρὸς τὸ οἰκοδομικόν, καὶ τὸ ἐγρηγορῆς πρὸς τὸ καθεῦδον, καὶ τὸ ὄρων πρὸς τὸ μύον μὲν ὄψιν δὲ ἔχον, καὶ τὸ ἀποχεκριμένον ἐκ τῆς ὕλης πρὸς τὴν ὕλην καὶ τὸ ἀπειργασμένον πρὸς τὸ ἀνέργαστον· κ. λ. τὸ γὰρ ἔργον τέλος, ἢ δὲ ἐνέργεια τὸ ἔργον· διὸ καὶ τοῦνομα ἐνέργεια λέγεται κατὰ τὸ ἔργον, καὶ συντείνει πρὸς τὴν ἐντελέχειαν.

μεταβάλλει τι καὶ ὑπὸ τινος καὶ εἷς τι). Ἀπεναντίας δὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ὕλης ἐξετάζει λεπτομερέστατα, ἐπομένως δὲ πρέπει καὶ ἡμεῖς νὰ τὴν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον, διότι αὕτη εἶναι εἰς τῶν ἀκρογωνιαίων λίθων τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος.

Τὸ σημεῖον, ἐξ οὗ ὀρμώμενος ὁ Ἀριστοτέλης ἀναπτύσσει τὴν περὶ τῆς ὕλης θεωρίαν του, εἶναι τὸ ἀρχαῖον ζήτημα πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ γένεσις. Πῶς δύναται τις ἐν γενεῖ νὰ νοήσῃ τὸ γίνεσθαι; ἐκ τοῦ ὄντος φάνεται ὅτι μὴδὲν γίνεσθαι, διότι ἔστι τοῦτο ἤδη, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, διότι ἐκ τοῦ μὴδενὸς μὴδὲν γίνεσθαι. Τὴν δυσκολίαν ταύτην λύει ὁ Ἀριστοτέλης λέγων, ὅτι πᾶν τὸ γινόμενον, γίνεσθαι ἐκ τοῦ σχετικῶς μὴ ὄντος, ὅπερ ὅμως δι' αὐτὸ τοῦτο εἶναι ὑπὸ τὴν ἔποψιν καὶ ὄν δηλ. ἐκ τοῦ ἐν δυνάμει ὄντος· διότι ἐφ' ὅσον τοῦτο ἐμπεριέχει ἐν δυνάμει τὸ εἶναι δὲν εἶναι μὴδὲν, ἐφ' ὅσον ὅμως εἶναι μόνον ἐν δυνάμει οὐχὶ δὲ καὶ ἐν ἐνεργείᾳ δὲν εἶναι εἰσέτι ἐκεῖνο ὅπερ μέλλει ἐντεῦθεν νὰ γένη· ὅταν π. χ. ὁ ἀπαίδευτος γίνεσθαι πεπαιδευμένος γίνεσθαι βέβαια τοιοῦτος ἐκ τοῦ μὴ πεπαιδευμένου, ἐν ταύτῳ ὅμως ἐκ τοῦ ἐπίδεκτικοῦ παιδεύσεως· ὅχι τὸ ἀπαίδευτον καθὸ τοιοῦτο γίνεσθαι πεπαιδευμένον, ἀλλ' ὁ ἀπαίδευτος ἄνθρωπος τὸ ὑποκείμενον, ὅπερ ἔχει τὴν κλίσιν, τὸ ὀρμέφυτον πρὸς τὴν ἐκπαίδευσιν, ἀλλ' ἐν ἐνεργείᾳ δὲν εἶναι εἰσέτι πεπαιδευμένος (1). Καθὼς λοιπὸν πᾶσα ὠρισμένη γένεσις εἶναι μετάβασις ἐκ τοῦ ἐν δυνάμει εἰς τὸ ἐν ἐνεργείᾳ, ὡσαύτως ἐξηγεῖται καὶ ἡ γένεσις καθόλου. Ἀνάγκη ἐπομένως διὰ πᾶσαν γένεσιν νὰ προὑποθέσωμεν τινὰ ὑπόστασιν, ἧς τινος ἡ οὐσία συνίσταται εἰς τοῦτο, νὰ ἦναι τὸ ἀπολύτως δυνατόν, ὅπερ οὐπὼ ἐγένετο καὶ ἐν ἐνεργείᾳ (2) καὶ τοῦτο

(1) Φυσικ. 1, Οἱ προγενέστεροι φιλόσοφοι ἀρνούμενοι τὴν γένεσιν λέγουσιν, οὔτε τὸ ὄν γίνεσθαι (εἶνε γὰρ ἤδη) ἐκ τε μὴ ὄντος οὐδὲν ἂν γενέσθαι... ἡμᾶς δὲ καὶ αὐτοὶ φαμεν γίνεσθαι μὲν οὐδὲν ἀπλῶς ἐκ μὴ ὄντος, ὅμως μέντοι γίνεσθαι ἐκ μὴ ὄντος, οἷον κατὰ συμβεβηκός· ἐκ γὰρ τῆς στερήσεως, ὅ ἐστι καθ' αὐτὸ μὴ ὄν, οὐκ ἐνυπάρχοντος γίνεσθαι τι... — Εἰς μὲν δὴ τρόπον οὗτος, ἄλλος δ' ὅτι ἐνδέχεται ταῦτα λέγειν κατὰ τὴν δυνάμιν καὶ τὴν ἐνεργείαν. — Περὶ γεν. καὶ φθορ. 1, 3· τρόπον μὲν τινὰ ἐκ μὴ ὄντος ἀπλῶς γίνεσθαι, τρόπον δὲ ἄλλον ἐξ ὄντος αἰεὶ· τὸ γὰρ δυνάμει ὄν ἐντελεχείᾳ δὲ μὴ ὄν ἀνάγκη προὑπάρχειν λεγόμενον ἀμφοτέρως. — Μετ. XII, 2. IV, 5 Φυσ. IV, 9.

(2) Φυσ. κ. 7. Φαμέν γὰρ γίνεσθαι ἐξ ἄλλου ἄλλο καὶ ἐξ ἐτέρου ἕτερον ἢ τὰ ἀπλᾶ λέγοντες ἢ συγκείμενα (τὸ μὲν, εἰάν λέγω· ὁ ἄνθρωπος γίνεσθαι πεπαιδευμένος, ἢ ὁ ἀπαίδευτος γίνεσθαι πεπαιδευμένος, τὸ δὲ, εἰάν λέγω· ὁ ἀπαίδευτος ἄνθρωπος γίνεσθαι πεπαιδευμένος ἄνθρωπος). Τῶν δὲ γινομένων ὡς τὰ ἀπλᾶ λέγομεν γίνεσθαι, τὸ μὲν ὑπομένον λέγομεν γίνεσθαι, τὸ δ' οὐχ ὑπομένον· ὁ μὲν γὰρ ἄνθρωπος ὑπομένει μουσικὸς γενόμενος ἄνθρωπος, καὶ ἔστι, τὸ δὲ μὴ μουσικὸν καὶ τὸ ἄμουσον οὔτε ἀπλῶς οὔτε συντιθέμενον ὑπομένει· διωρισμένων δὲ τούτων, ἐξ ἀπάντων τῶν γινομένων τοῦτό ἐστι λαθεῖν εἰάν τις ἐπιβλέψῃ, ὡσπερ λέγομεν, ὅτι δεῖ τι αἰεὶ ὑποκείσθαι τὸ γινόμενον· καὶ τοῦτο εἰ καὶ ἀριθμῶ ἔστιν ἐν, ἀλλ' εἶδει γε οὐχ ἐν... οὐ γὰρ ταῦτόν τὸ ἀνθρώπῳ καὶ τὸ ἀμούσῳ εἶναι· καὶ τὸ μὲν ὑπομένει, τὸ δὲ οὐχ ὑπομένει· τὸ μὲν μὴ ἀντικείμενον ὑπομένει (ὁ γὰρ

τὸ ὑφιστάμενον καὶ ὑπομένον καθὸ προϋποτιθέμενον εἰς πᾶσαν γένεσιν πρέπει νὰ ἦναι ἀπλῶς ἀγέννητον. Ἡ προϋπόθεσις αὕτη καὶ βάσις πάσης ὑπάρξεως εἶναι ἡ ὕλη. (Φυσ. Λέγω γὰρ ὕλην τὸ πρῶτον ὑποκείμενον ἐκάστῳ ἐξ οὗ γίνεται τι ἐνυπάρχοντος μὴ κατὰ συμβεβηκός· εἴτε φθείρεται εἰς τοῦτο ἀφίξεται ἔσχατον.—Περὶ γεν. καὶ φθορ. 1, 4. ἔστι δὲ ὕλη μάλιστα μὲν καὶ κυρίως τὸ ὑποκείμενον γενέσεως καὶ φθορᾶς δεκτικόν, τρόπον δὲ τινα καὶ τὸ ταῖς ἄλλαις μεταβολαῖς). Ἐντεῦθεν λοιπὸν καταφαίνεται ἡ οὐσία τῆς ὕλης. Ἐπειδὴ πᾶν πραγματικὸν ὄν εἶναι ὠρισμένον καὶ πᾶν τὸ γινόμενον γίνεται ἐξ ἀντιθέτων, ἀνάγκη ἐπομένως ἡ βάσις τῆς γενέσεως, ἡ ὕλη καθὸ τοιαύτη, ἢ καθὼς τὴν ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης ἡ πρώτη ὕλη, νὰ ἦναι τὸ ἀπλῶς ἀπροσδιόριστον. Μετ. VII, 3. λέγω δ' ὕλην ἢ καθ' αὐτὴν μήτε τί μήτε ποσὸν μήτε ἄλλο μηδὲν λέγεται οἷς ὠρισταί τὸ ὄν. κ, II. μετὰ μὲν γὰρ τῆς ὕλης οὐκ ἔστι λόγος, ἀόριστον γὰρ IX, 7· εἶδὲ τί ἐστὶ πρῶτον, ὃ μηκέτι κατ' ἄλλου λέγεται ἐκείνιον (οὕτως ἢ ἄλλως ἔχον), τοῦτο πρώτη ὕλη. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἄπειρον, κατὰ τὴν ἔννοιαν καθ' ἣν χρῶνται τὸν ὄρον τοῦτον ὅτε Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἦτοι τὸ ἀπροσδιόριστον, τὸ μηδέπω καταντῆσαν εἰς ὠρισμένην ὑπαρξιν. Τὸ πρῶτον λοιπὸν κατηγορούμενον τῆς ὕλης εἶναι ὅτι αὕτη εἶναι τὸ ἀπροσδιόριστον ἢ ἄπειρον. Ἀλλὰ πᾶν ἀπροσδιόριστον εἶναι ἄγνωστον (1), διότι πᾶσα γνῶσις εἶναι ὄρισμός· διὸ καὶ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι τὴν ὕλην καθὸ τοιαύτην οὔτε δύναται τις νὰ ἀντιληφθῆ οὔτε νὰ γνωρίσῃ, ἀλλὰ τὴν ἀντιλαμβάνεται τις εἰς τὴν μετὰ τοῦ εἶδους σύνδεσίν της, εἰς τὸ συγκεκριμένον φαινόμενον, καὶ τὴν ἐννοεῖ κατὰ τὴν γενικὴν αὐτῆς οὐσίαν μόνον διὰ τινος ἐξ ἀναλογίας συλλογισμοῦ (2). Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον δὲν δύναται ἡ ὕλη νὰ ὑπάρξῃ καὶ καθαρὰ καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ πᾶσα ὕλη εἶναι ὠρισμένη καὶ μεμορφωμένη· ἢ καθαρὰ ὕλη καθὸ τὸ ἀπλῶς ἀπροσδιόριστον εἶναι καὶ τὸ ἀπλῶς ἀπραγματοποιήτον (3). Ἐκ τούτων δὲ τῶν ἀρνητικῶν προσδιο-

ἄνθρωπος ὑπομένει τὸ μουσικόν δὲ καὶ τὸ ἄμουσον οὐχ ὑπομένει. . .) ὥστε δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι τὸ γινόμενον ἅπαν ἀεὶ σύνθετόν ἐστι καὶ ἔστι μὲν τι γινόμενον, ἔστι δὲ τι ὃ τοῦτο γίνεται, καὶ τοῦτο διττόν, ἢ γὰρ τὸ ὑποκείμενον ἢ τὸ ἀντικείμενον· λέγω δὲ ἀντικεῖσθαι μὲν τὸ ἄμουσον ὑποκεῖσθαι δὲ τὸν ἄνθρωπον κτλ. φανερόν οὖν ὅτι γίγνεται πᾶν ἐκ τε τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῆς μορφῆς... ἔστι δὲ τὸ ὑποκείμενον ἀριθμῶ μὲν ἓν, εἶδει δὲ δύο· ἦτοι 1) ἡ ὕλη καθὸ τοιαύτη καὶ 2) ἡ ἄρνησις τῆς μορφῆς (ἢ στέρησις) ὡς συμβεβηκυίας (ιδιότης) τῆς ὕλης.

(1) Φυσ. III, 6. Διὸ καὶ ἄγνωστον ἢ ἄπειρον· εἶδος γὰρ οὐκ ἔχει ἡ ὕλη... ἄτοπον δὲ καὶ ἀδύνατον τὸ ἄγνωστον καὶ ἀόριστον περιέγειν καὶ ὀρίζειν. — Παρ. Μετ. IV, 4. Τὸ γὰρ δυνάμει ὄν καὶ μὴ ἐντελεχεῖα τὸ ἀόριστόν ἐστι.

(2) Φυσ. III, 6, 1, 7. Μετ. VII, 10. Ἡ δ' ὕλη ἄγνωστος καθ' αὐτὴν — Περὶ Οὐραν. III, 8. Ἀειδὲς καὶ ἄμορφον δεῖ τὸ ὑποκείμενον εἶναι· μάλιστα γὰρ ἂν οὕτω δύναίτο ρυθμίζεσθαι καθάπερ ἐν τῷ Τιμαίῳ γέγραπται τὸ πανδεχές.

(3) Περὶ γεν. καὶ φθορ. II, 1. (ἡμεῖς δὲ φημὲν μὲν εἶναι τινὰ ὕλην τῶν σωμάτων

ρισμῶν ἔπεται καὶ ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς θετικός· ἐὰν ἡ ὕλη καθὼ τοικύτη εἶναι τὸ ἀπλῶς ἀόριστον, ἐπομένως εἶναι τὸ ἐπιδεκτικὸν παντὸς προσδιορισμοῦ, τὸ δυνατὸν πάσης συγκεκριμένης ὑπάρξεως, τὸ *δυνάμει ὄν* (1). Ἐπομένως εἶναι ἀδιάφορος πρὸς πᾶν εἶδος ὑπάρξεως ἐν γένει δὲ πρὸς τὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι, εἶναι ἢ ἀρχὴ τοῦ ἀπὸ τύχης. Ἀφ' ἑτέρου δ' ὁμοῦς εἶναι καὶ ἡ προϋπόθεσις πάσης γενέσεως, ἡ πραγματοποίησις τοῦ εἶδους συνδέεται μετὰ τῆς ὕλης, οὐδὲν δύναται νὰ προβῆ περαιτέρω, ἢ ὅσον φθάνει ἢ ἐν τῇ ὕλει ἐγκειμένη δύναμις, καὶ κατὰ τοῦτο αὕτη εἶναι ἐπίσης ὁ λόγος τῆς ἀνάγκης. Ἄλλοί προσδιορισμοί, οὗτοι χρήζουσιν ἀκριβεστέρως διασαφήσεως.

Διὰ τοῦ κυρίως *συμβεβηκός*, τοῦ ἀπὸ τύχης, ὁ Ἀριστοτέλης ἐννοεῖ ἐν γένει πᾶν ὅ,τι ἐνδέχεται ν' ἀνήκη καὶ νὰ μὴ ἀνήκη εἰς τὸ ὑποκείμενον, πᾶν ὅ,τι δὲν ἐμπεριέχεται εἰς τὴν οὐσίαν του καὶ δὲν πηγάζει ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς οὐσίας του (2), ὅπερ ἐπομένως οὔτ' ἐξ ἀνάγκης, οὔτε συνήθως λαμβάνει χώραν. (Μετ. V, 30, *συμβεβηκός* λέγεται ὁ ὑπάρχει μὲν τινι καὶ ἀληθὲς εἰπεῖν, οὐ μὲντοι οὔτ' ἐξ ἀνάγκης, οὔτ' ἐπὶ τὸ πολὺ)· ὅτι δὲ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἶναι τοιοῦτόν τι, καὶ ὅτι τὰ πάντα δὲν γίνονται ἐξ ἀνάγκης καὶ τοῦτο ἀποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης· ἐκ τε τῆς καθολικῆς πείρας, καὶ ἐκ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως· ἀκριβεστέρον ὁμοῦς τὸ ἀποδεικνύει ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ὕλη, καθὼ ἀόριστος, ἐπιδέχεται ἀντιθέτους προσδιορισμούς. (Μετ. VI. 2. ὥστε ἡ ὕλη ἔσται αἰτία, ἢ ἐνδεχομένη παρὰ τὸ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἄλλως, τοῦ *συμβεβηκός*. Φυσ. II, 5· ἀόριστα μὲν οὖν τὰ αἰτία ἀνάγκη εἶναι, ἀφ' ὧν γένοιτο τὸ ἀπὸ τύχης).

Καθὼς δὲ κατὰ ταύτην τὴν ἔποψιν τὸ *συμβεβηκός* ἔχει τὸν λόγον του εἰς τὴν ὕλην, οὔτω καὶ κατὰ τινὰ ἑτέραν ἢ φυσικὴν ἀνάγκη. Διὰ ταύτης δὲ ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα ἐκεῖνο ὅπερ ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ διακρίσιν τῆς τελικῆς αἰτίας χαρακτηρίζει ὡς *ἀνάγκην*, τὴν ὑπ' αὐτοῦ καλουμένην ὑποθετικὴν, φυσικὴν ἀνάγκην, δηλ. τὴν τοῦ ἀπαραιτήτου ἀρνητικοῦ ὄρου, τὴν τοῦ οὐ οὐκ ἄνευ. (Μετ. V. 5. ἔστι δ' ἐν γε τοῖς ἔχουσι γένεσιν ἢ τρίτη (ἀνάγκη) (διότι ὁ Ἀριστοτέλης διέ-

τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ ταύτην οὐ χωριστήν, ἀλλ' αἰεὶ μὲν ἐναντιώσεως· αὐτόθι 1,5.

(1) Μετ. XII, 5. Δυνάμει δὲ ἡ ὕλη· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ δυνάμενον γίνεσθαι ἄμφω. Περὶ γεν. καὶ φθορ. II 9. Ὡς μὲν οὖν ὕλη τοῖς γενητοῖς ἐστὶν αἰτίον τὸ δυνατὸν εἶναι καὶ μὴ εἶναι.

(2) Ἀναλ. Ὑστερ 1, 4. Ὁ Ἀριστοτέλης ὀνομάζει καθ' αὐτὰ, ὅσα ὑπάρχει ἐν τῷ τί ἐστίν... καὶ ὅσοις τῶν ἐνυπαρχόντων αὐτοῖς αὐτὰ ἐν τῷ λόγῳ ἐνυπάρχουσι τῷ τί ἐστὶ δηλοῦντα... ὅσα δὲ μηδετέρως ὑπάρχει, *συμβεβηκός*, ἔτι δὲ, τὸ μὲν δι' αὐτὸ ὑπάρχον ἐκάστῳ καθ' αὐτὸ, τὸ δὲ μὴ δι' αὐτὸ *συμβεβηκός*. Τοπ. 1,5. *Συμβεβηκός* δὲ ἐστίν... ὁ ἀναδέχεται ὑπάρχειν ὄτω οὖν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ καὶ μὴ ὑπάρχειν. Παρ. Ἀναλ. Πρ. 1.12. λέγω δὲ δεχεσθαι καὶ ἐνδεχόμενον, οὐ μὴ ὄντος ἀναγκαίου, τεθέντος δ' ὑπάρχειν, οὐδὲν ἔσται διὰ τοῦτ' ἀδύνατον.

κρινεν ἀλλαχοῦ ἄλλους δύο τύπους ἀνάγκης τὴν τοῦ εἶδους ἢ τοῦ λόγου καὶ τὴν τῆς βίας). Λέγομεν γὰρ τὴν τροφήν ἀναγκαῖόν τι κατ' οὐδέτερον τούτων τῶν τρόπων, ἀλλ' ὅτι οὐχ οἷόν τε ἄνευ ταύτης εἶναι, τοῦτο δ' ἐστὶν ὡσπερ ἐξ ὑποθέσεως). Αὕτη δὲ ἔχει τὸν λόγον τῆς ἐν τῇ ὕλῃ, διότι αὕτη εἶναι τὸ μέσον, ἄνευ τοῦ ὁποίου τὸ εἶδος καὶ τὸ τέλος δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ εἰς τὰ πεπερασμένα ὄντα. Τὸ πεπερασμένον ὑπόκειται εἰς τὸν νόμον τῆς ἀνάγκης, ἐφ' ὅσον τὸ εἶδος δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ἐν αὐτῷ μόνον κατὰ ταύτας τὰς ὀρισμένες ὕλας καὶ ὑπὸ τὰς ἐκ τούτων ἐξαρτωμένας τροπολογίας. (Φυσ. II, 9, ἐν γὰρ τῇ ὕλῃ τὸ ἀναγκαῖον, τὸ δ' οὐ ἔνεκεν ἐν τῷ λόγῳ).

Ἐκ τῶν εἰρημένων λοιπὸν ἔπεται ὅτι εἶδος καὶ ὕλη ἔχουσι πρὸς ἀλληλα οὐσιώδη σχέσιν ἢ ἐννοια τοῦ δυνατοῦ εἶναι νὰ γένη τι πραγματικόν, καὶ ἢ τοῦ πραγματικοῦ νὰ ἦναι ἢ πραγματίωσις τοῦ δυνατοῦ, ἢ κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἔκφρασιν ἢ μὲν ὕλη ὀρέγεται τὸ εἶδος, τὸ δὲ εἶδος εἶναι ἢ ἐντελέχεια τῆς ὕλης. Ἡ ὕλη καθ' ἑαυτὴν δεῖται τῆς διὰ τοῦ εἶδους συμπληρώσεως, ἐφίεται ὅθεν τὸ εἶδος, ἀναπτύσσεται εἰς πραγματικότητα. Δὲν πρέπει ὅμως διὰ τῆς μεταφορικῆς ταύτης ἐκφράσεως νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀπονέμει εἰς τὴν ὕλην αἴσθησιν ἢ μετὰ συνειδήσεως τάσιν πρὸς τὸ εἶδος. Διὰ τοῦ ὄρου ὀρέγεται θέλει μᾶλλον νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν δημιουργικὴν τάσιν τῆς ὕλης, ἣν ἔχει ἢ ὕλη ὄχι καθὸ τοιαύτη, ἀλλὰ μόνον δυνάμει τῆς πρὸς τὸ εἶδος ἀναφορᾶς τῆς, τοῦτο εἶναι ἐπομένως τὸ κινουὺν τὴν ὕλην καὶ φέρον αὐτὴν εἰς πραγματικότητα, ἢ τῆς ὕλης ἐντελέχεια. Ὅτι δὲ τὸ εἶδος εἶναι τοιοῦτον τοῦτο γίνεται καταφανὲς ἐκ τῆς ἀνωτέρω παρατηρήσεως, ὅτι τὸ εἶδος καὶ τὸ κινουὺν αἴτιον εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό· θέλει δὲ γίνεαι ἔτι καταφανέστερον ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς κινήσεως καὶ τῆς σχέσεως καὶ περὶ τῆς σχέσεως τοῦ θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον.

Ἡ κίνησις καὶ τὸ πρῶτον κινουῦν. Ἐπειδὴ πᾶν ἀτομικὸν ὄν εἶναι σύνδεσις τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἶδους, διὸ ὅπως ὑπάρξῃ ἀτομικὸν ὄν ἀπικτεῖται νὰ συνδεθῇ ὀρισμένον τι εἶδος μετὰ τινος ὀρισμένης ὕλης. Αὐτὸ τὸ εἶδος οὔτε γεννᾶται οὔτε φθείρεται, εἶναι αἰδίων (Μετ. VII, 15, 2). Ἀλλὰ καὶ ἢ ὕλη ὑπάρχει αἰδίως (XII, 3, 1). Μόνον τὸ τόδε τι ἢ τὸ ἐξ ὕλης καὶ εἶδους συγκείμενον ἀτομικὸν ὄν γεννᾶται (VII, 8 VII, 15, 1). Ἀλλ' ἵνα λάβῃ χώραν ἢ σύνδεσις αὕτη τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἶδους, δι' ἧς γίνεται τὸ ἀτομικὸν ὄν, πρέπει νὰ ἦναί τι κινουὺν αἴτιον (1, 9, 23. VII, 8 17, ἱκανὸν τὸ γεννῶν ποιῆσαι (= αἴτιον ποιητικὸν εἶναι) καὶ τοῦ εἶδους αἴτιον εἶναι ἐν τῇ ὕλῃ. — XII 3, 11, 6, 10, 8, 4, τὸ κινούμενον ἀνάγκη ὑπὸ τινος κινεῖσθαι. — Περὶ γεν. καὶ φθορ. σελ. 335. Τῆς ὕλης τὸ πάσχειν ἐστὶ καὶ τὸ κινεῖσθαι, τὸ δὲ κινεῖν ἐτέρας δυνάμεως· δῆλον δὲ καὶ ἐπὶ τῶν τέχνῃ καὶ ἐπὶ τῶν φύσει γινομένων· οὐ γὰρ αὐτὸ ποιεῖ τὸ ξύλον κλίνην, ἀλλ' ἢ τέχνη).

Ὁ χαλκός γίνεται ἀνδριάς διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνδριαντοποιοῦ, ὁ κιθαρωδὸς διδάσκει τὴν κιθαρωδίαν διὰ τοῦ κιθαρωδεῖν IX, 8, 11, ὁ ἄνθρωπος γεννᾷ ἄνθρωπον (Μετ. IX, 8, 9, Φυσ. 111, 2), οἷον ὁ ἐντελεχεῖα ἄνθρωπος ποιεῖ ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος ἀνθρώπου ἄνθρωπον. Καθόλου δὲ οὐδεμία κίνησις εἶναι δυνατή, οὐδεμία μετάβασις τοῦ ἐν δυνάμει εἰς τὸ ἐν ἐνεργείᾳ ἄνευ προηγουμένου κινουόντος τινὸς αἰτίου, ὅπερ ἐστὶν ἐν ἐνεργείᾳ. Πᾶν τὸ ἐν δυνάμει γίνεται ἐν ἐνεργείᾳ διὰ τινος ἐν ἐνεργείᾳ. (Μετ. IX, 8, 9. Περὶ γεν. Ζ. 11, 1. Ὅσα φύσει γίνονται ἢ τέχνῃ, ὑπ' ἐνεργείᾳ ὄντος γίνεται ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος). Ἡ κίνησις τῆς γεγέσσεως, ἣτις ἐπικρατεῖ εἰς τὸ πᾶν προϋποθέτει ἐπομένως πρῶτον κινῶν. Τὸ δὲ πρῶτον κινῶν ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν καὶ διὰ τὸν ἐφεξῆς λόγον. Πᾶν τὸ ἐν ἐνεργείᾳ προκύπτει ἐκ τινος ἐν δυνάμει· τὸ φυτὸν ἐκ τοῦ σπόρου, ἡ ὄρνις ἐκ τοῦ ὠοῦ· ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ ἐν δυνάμει πάλιν προκύπτει ἐκ τινος προγενεστέρου ἐν ἐνεργείᾳ, τὸ ὠὸν ἐκ τῆς ὄρνιθος. Ἐὰν ἐξακολουθήσῃ τις τὴν σειρὰν ταύτην τῶν συλλογισμῶν, καταντᾷ εἰς ἄπειρον παλινδρομίαν. Ἀλλὰ τοιαύτη τις παλινδρομία, ἢ παραδοχὴ ἀπείρου σειρᾶς αἰτίων καὶ αἰτιατῶν φιλοσοφικῶς θεωρουμένη εἶναι ἄτοπος (Μετ. II, 2). Διότι ἐὰν ἐκάστη ἀρχὴ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα ἐτέρας ἀρχῆς, οὐδεμία ἀρχὴ ἠθελεν εἶσθαι, ἀλλ' αἰεὶ τῆς ἀρχῆς ἀρχὴ (XII, 10, 18). Ἡ ἀπείρος λοιπὸν σειρὰ τῆς αἰτιότητος πρέπει νὰ διακοπῇ καὶ νὰ τεθῇ ὡς πρῶτον κινῶν τι αἷτιον ὅπερ ἐστὶν ἐν ἐνεργείᾳ (Μετ. IX, 8, 26). Ἐὰν π. χ. ἐπὶ τῆς κορυφῆς τεθῇ τι ἐν δυνάμει, π. χ. ἀρχικόν τι χάος, οὐδέν τι ἐνδεχομένως ἠδύνατο νὰ υπάρξῃ, διότι πᾶν τὸ ἐν δυνάμει ἐπιδέχεται νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι (IX, 8, 28. καὶ XII, 6, 8). Ἐπομένως πρέπει νὰ παραδεχθῇ τις ὅτι ὑπάρχει πρῶτον κινῶν ὅπερ ἐστὶν ἐνεργεία. Πρὸς δὲ πρέπει νὰ παραδεχθῇ τις πρῶτον κινῶν καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο, διότι αὕτη ἢ ὕλη δὲν δύναται νὰ τεθῇ εἰς κίνησιν· πρέπει νὰ προστεθῇ κινῶν τι αἷτιόν· (XII, 6, 10, οὐ γὰρ ἡ ὕλη κινήσει αὐτὴ ἑαυτήν, ἀλλὰ τεκτονική).

Τοῦτο δὲ τὸ πρῶτον κινῶν, ὁ ἀκρότατος λόγος τῆς κινήσεως, οὐχ ἦττον ἢ τῆς τάξεως τοῦ παντός εἶναι τὸ θεῖον ὃν ὁ θεός. Ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης τοῦ θεοῦ ἐπονται οἱ ἐφεξῆς προσδιορισμοὶ τῆς οὐσίας του.

1^{ον}) Ὁ θεός εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν του καθαρὰ ἐνεργεία, (Μετ. XII, 6, 6. δεῖ ἄρα τὴν ἀρχὴν τοιαύτην, ἧς ἡ οὐσία ἐνεργεία), ὡς ἐπιτεταί ἐκ τῶν λόγων, ἐξ ὧν ἀναγκαζόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὸ πρῶτον κινῶν. Ἐὰν ἡ οὐσία του ἦτο δύναμις ἠδύνατο ἐνδεχομένως (διότι ἡ δύναμις εἶναι τὸ ἐνδεχόμενον πρὸς τὸ ἀντίθετον) καὶ νὰ μὴ κινῇ ἢ νὰ παύσῃ τοῦ νὰ κινῇ ὅπερ εἶναι ἀκατάληπτον, διότι ἡ κίνησις δὲν ἔχει οὔτε ἀρχὴν οὔτε τέλος. (IX, 8, 27, XII, 6, 2. 4, 6, 7. — Φυσ. VIII, 1).

2^{ον}) Εἶναι αἰδίος (XII, 7, 2, 18, 21, 8, 4)· διότι, αἰδίου οὐσης τῆς τοῦ κόσμου κινήσεως καὶ μήτε ἀρχὴν μήτε τέλος ἐχούσης πρέπει καὶ

τὸ πρῶτον κινῶν τὸν κόσμον νὰ ᾔδιδιον (Μετ. XII, 8, 4· ἀνάγκη τὴν αἰδίδιον κίνησιν ὑπὸ αἰδίδιου κινεῖσθαι).

3^{ον}) Εἶναι ἄυλος (XII, 7, 22· ἀμερῆς καὶ ἀδιαίρετος· XII, 8, 24. τὸ τί ἦν εἶναι οὐκ ἔχει ὕλην τὸ πρῶτον· ἐντελέχεια γὰρ), ἀναλλοίωτος (Μετ. XII, 7, 8, οὐκ ἐνδέχεται ἄλλως ἔχειν οὐδαμῶς· 7, 24 ἀναλλοίωτος), καὶ ἀπαθῆς (XII, 7, 24), διότι ἂν εἶχεν ὕλην, ὑπέκειτο εἰς τὴν κίνησιν καὶ ἀλλοίωσιν (Φυσ. VIII, 6), καὶ ἠδύνατο ἄλλως ἔχειν, (Μετ. IX, 8, 28, XIII, 6, 6), ἐπομένως δὲ νὰ παύῃ τοῦ νὰ ᾔδιδιον κινῶν αἴτιον· ὅπερ ἀντιφάσκει πρὸς τὸν λόγον του. Ἐπρεπε δὲ ἂν ᾔτο σωματικὸς νὰ ἔχῃ μέγεθος· ἀλλὰ πᾶν μέγεθος εἶναι πεπερασμένον (Φυσ. III, 5, Μετ. XI, 10), καὶ τὸ πεπερασμένον εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξασκῇ ἄπειρον ἐνέργειαν· ἀλλὰ τὸ θεῖον ἐξασκεῖ τοιαύτην, ἐπειδὴ αἰδίδιος κινεῖ (XII, 7, 22. Φυσ. VIII 10).

4^{ον}) Εἶναι ἀκίνητος, (Μετ. XII, 7, 8, 21. 8, 3), καθὸ ἄυλος διότι κινεῖται, ὡς ἀπεδείχθη ἐν τῇ Φυσικῇ (VIII, 5), μόνον τὸ ἔχον μέρη, ἐπομένως δὲ ὕλην. Ἡ ἀκίνησις τοῦ πρώτου κινῶντος ἐπιτεταί προσέτι καὶ ἐκ τῆς συνεχείας τῆς κινήσεως· διότι πᾶν τὸ κινούμενον εἶναι ἀλλοιωτὸν καὶ οὐδεμίαν δύναται νὰ διενεργῇ ὁμοιόμορφον κίνησιν (Φυσ. VIII 6). Ἀλλ' ἡ ἀκίνησις αὕτη τοῦ πρώτου κινῶντος ἠδύνατο νὰ φανῆ παράδοξος, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι δυνατόν τὸ ποιεῖν ἄνευ τοῦ πάσχειν, τὸ κινεῖν ἄνευ τοῦ ἀντικινεῖσθαι (Περὶ γεν καὶ φθορ. 1, 6). Πλήν τὸ ἐν ἐνεργείᾳ τοῦ πρώτου κινῶντος εἶναι τοιοῦτον, οἷον τὸ ἐν ἐνεργείᾳ τοῦ ῥοητοῦ καὶ ὄρεκτοῦ. Τὸ καλὸν καὶ ἀξιέραστον καλλιτέχνημά τι, κινεῖ χωρὶς αὐτὸ νὰ κινῆται· ὡσαύτως δ' ἔχει τὸ πρᾶγμα καὶ ὡς πρὸς τὸ θεῖον ὄν· κινεῖ οὐ κινούμενον (Μετ. XII, 7, 2, 8). Κινεῖ καθὸ ἀντικείμενον τῆς ὀρέξεως ὡς τὸ ἰδανικὸν οὔτινος ὀρέγεται ἢ τοῦ εἶδους ἐλλείπουσα ὕλη, κινεῖ ὡς ἐρώμενον XIII, 7, 7).

5^{ον}) Ἐκ τῆς ἀυλότητος τοῦ θεοῦ ἐπιτεταί πρὸς τούτοις ὅτι εἶναι εἰς· διότι τὰ ἀριθμῶ πολλὰ, εἶναι ὕλικὰ (XII, 8, 24). Πρὸς δὲ ἡ ἐνότης τοῦ θεοῦ ἐπιτεταί καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἡ κίνησις τοῦ κόσμου εἶναι συνεχῆς, ἐπομένως δὲ μία· διότι ἡ μία καὶ αἰδίδιος κίνησις δύναται νὰ πηγάζῃ μόνον ὑφ' ἐνός κινῶντος (Μετ. XII, 8, 4)· ἐπεὶ ἀνάγκη τὴν αἰδίδιον κίνησιν ὑπὸ αἰδίδιου κινεῖσθαι καὶ τὴν μίαν ὑφ' ἐνός. Φυσ. VIII, 6. Τὸ πᾶν ἐπομένως ὁμοιάζει ἐφ' ὅσον κυβερνᾶται ὑπὸ μιᾶς ἀρχῆς, πρὸς τινα καλῶς διωργανωμένην πολιτείαν· διότι καὶ περὶ τοῦ παντός ἰσχύει τὸ Ὀμηρικὸν ῥητόν «οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, εἰς κοίρανος ἔστω.» (Μετ. XII, 10, 23). Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ὁ Ἀριστοτέλης συνδυάζει τὸ ἐνυπάρχον εἰς τὸ ὑπερβατικὸν τοῦ θεοῦ. Τὸ ἀγαθὸν ἐνοικεῖ εἰς τὸ πᾶν ὡς τάξις καὶ σκοπιμότης, ἀλλὰ ἔτι μᾶλλον ὑπάρχει ἐκτός τοῦ παντός ὡς ἐν ὄν, ὅπερ ἐστὶν αἰτία ἐκείνης τῆς τάξεως καὶ σκοπιμότητος, παραπλησίως πρὸς στρατὸν καλῶς διατεταγμένον ὅστις καὶ ἐν ἑαυτῷ ἔχει τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγα-

θεοῦ, ἐν τῇ τάξει καὶ πειθαρχίᾳ, καὶ ἐκτος αὐτοῦ ἐν τῇ προσωπικότητι τοῦ στρατηγοῦ. (Μετ. XII, 10, 1).

6^{ον}) Ἄϋλου ὄντος τοῦ θεοῦ ἡ οὐσία τοῦ εἶναι τὸ καθαρὸν εἶδος· εἶναι τὸ τί ἦν εἶναι τὸ πρῶτον (Μετ. XI, 8, 24). Αὕτη δὲ ἡ ἄϋλος οὐσία καὶ ζωὴ τοῦ θεοῦ εἶναι ὁ νοῦς. Ὁ θεὸς εἶναι ὁ καθαρὸς νοῦς ὡς συνειδὸς ὑποκειμένου· εἶναι νοῦς (XII, 7, 14. 15). Πρακτικὴ ἢ ποιητικὴ ἐνέργεια δὲν ἀνήκει εἰς αὐτὸν, διότι αἱ δύο αὗται ἐνέργειαι ἔχουσι τὸ τέλος τῶν ἐκτὸς ἑαυτῶν καὶ ἀπορρέουσιν ἐκ τινος ἀνάγκης τοῦ ὑποκειμένου, ἀπεναντίας, ὁ θεὸς εἶναι ἀνεκδεής, καὶ οὐδὲν τέλος ἔχει ἐκτὸς ἑαυτοῦ, διότι αὐτὸς οὗτος εἶναι τὸ ἀπόλυτον τέλος (περὶ Οὐρ. II, 2. τῷ ὡς ἄριστα ἔχοντι οὐδὲν δεῖ πράξεως· ἔστι γὰρ αὐτὸ τὸ οὐ ἔνεκα. Ἠθικ. Νικ. X, 8. Πολιτ. VII, 3, 6). Ἐπομένως δὲ διὰ τὸν θεὸν οὐδεμίᾳ ἄλλῃ ἐνέργειᾳ λείπεται, ἢ ἡ διανοητικὴ παρατήρησις, ἢ θεωρία (Ἠθικ. Νικ. X, 8, τῷ δὲ ζῶντι τοῦ πράττειν ἀφαιρουμένου, ἔτι δὲ μᾶλλον τοῦ ποιεῖν, τί λείπεται πλὴν θεωρία; ὥστε ἡ τοῦ θεοῦ ἐνέργεια, μακαριότητι διαφέρουσα, θεωρητικὴ ἂν εἴη). Ἄλλ' ἡ διανοητικὴ παρατήρησις ἢ ἡ θεωρία εἶναι ἡ ἡδίστη καὶ ἡ ἀρίστη, καὶ ἐπειδὴ ὁ θεὸς αἰεὶ θεωρεῖ, ζῆ ἀρίστην καὶ μακαριωτάτην ζωὴν (Μετ. XII, 7. διαγωγὴ δ' ἐστὶ (τῷ πρώτῳ κινουῦντι) οἷα ἡ ἀρίστη μικρὸν χρόνον ἡμῖν· οὕτω γὰρ αἰεὶ ἐκεῖνό ἐστιν . . . ἐνεργεῖ δὲ (ὁ νοῦς) ἔχων (τὸ νοητόν) . . . εἰ οὖν οὕτως εὖ ἔχει, ὡς ἡμεῖς ποτέ, ὁ θεὸς αἰεὶ, θαυμαστόν· εἰ δὲ μᾶλλον, ἔτι θαυμασιώτερον· ἔχει δὲ ὡδὶ καὶ ζωὴ δὲ γε ὑπάρχει· ἡ γὰρ νοῦ ἐνέργεια ζωὴ, ἐκεῖνος δὲ ἡ ἐνέργεια). Ἀντικείμενον δὲ τοῦ νοός του δὲν δύναται νὰ ἦναι τι ἐκτὸς αὐτοῦ· διότι ἔπρεπε τότε, ἐπειδὴ αὐτὸς νοεῖ τὸ ἄριστον, τὸ ὑπ' αὐτοῦ νοούμενον νὰ ἦναι τί ἀνώτερον αὐτοῦ. Ὅπερ εἶναι ἀκατάληπτον (XII, 9, 3). Αὐτὸν ἄρα νοεῖ (Μετ. XII, 7, 14. 9 8) καὶ ἡ νόησις του εἶναι νόησις τῆς νοήσεως (XII, 9, 8) (1). ὥστε εἰς τὸν θεῖον νοῦν, ὡς ἀνάγκη νὰ ἔχη οὕτω τὸ ἀπολύτως ἄϋλον, ὁ νοῦν καὶ τὸ ἀντικείμενον εἶναι ἀπλῶς ταῦτα (Μετ. XII, 9. φξίνεται δὲ αἰεὶ ἄλλου ἢ ἐπιστήμη, κτλ. ἢ ἐπ' ἐνίων ἢ ἐπιστήμη τὸ πρᾶγμα; ἐπὶ μὲν τῶν ποιητικῶν ἄνευ ὕλης ἢ οὐσία καὶ τὸ τί ἦν εἶναι, ἐπὶ δὲ τῶν θεωρητικῶν ὁ λόγος, τὸ πρᾶγμα καὶ ἡ νόησις· οὐχ ἑτέρου οὖν ὄντος τοῦ νοουμένου καὶ τοῦ νοῦ, ὅσα μὲν ὕλην ἔχει τὸ αὐτὸ ἔσται, καὶ ἡ νόησις τοῦ νοουμένου μία.—Περὶ ψυχ. III,

(1) Μετ. XII, 9. δῆλον, ὅτι ἄλλο τί ἂν εἴη τὸ τιμιώτερον ἢ ὁ νοῦς, τὸ νοούμενον· καὶ γὰρ τὸ νοεῖν καὶ ἡ νόησις ὑπάρξει καὶ τὸ χεῖριστον νοοῦντι· ὥστ' εἰ φευκτὸν τοῦτο, οὐκ ἂν εἴη τὸ ἄριστον ἢ νόησις· αὐτὸν ἄρα νοεῖ, εἴπερ ἐστὶ τὸ κράτιστον, καὶ ἔστιν ἡ νόησις νοήσεως νόησις, — κλ., ἡ δὲ νόησις καθ' αὐτὴν (οὐσα) τοῦ καθ' αὐτὸ ἀρίστου (ἔστι), καὶ ἡ μάλιστα τοῦ μάλιστα· αὐτὸν δὲ νοεῖ ὁ νοῦς κατὰ μετάληψιν τοῦ νοητοῦ· νοητὸς γὰρ γίνεται θιγγάνων καὶ νοῶν ὥστε ταῦτὸν νοῦς καὶ νόησις.—Περὶ ψυχ. III, 6. εἶδεν τι μὴ ἐστὶν ἐνάντιον τῶν αἰτίων, αὐτὸ ἑαυτὸ γινώσκει καὶ ἐνεργεῖα ἐστὶ καὶ χωριστόν.

4, ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἄνευ ὕλης τὸ αὐτό ἐστὶ τὸ νοῦν καὶ τὸ νοούμενον).

Ὁ θεὸς λοιπὸν, ὡς ἐμφαντικῶς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ τέλει τῆς περιγραφῆς τοῦ θείου ὄντος, ζῶν ἀίδιον ἄριστον (ΧΙΙ, 7, 18) οὐτινος ἢ ἐνέργεια εἶναι καθαρὰ θεωρία τοῦ ἑαυτοῦ του, καὶ ἡ ζωὴ ἀδιάκοπος μακαριότης (ΧΙΙ, 7, 11, 16, 17. Περὶ Οὐρ. 11, 3. θεοῦ ἐνέργεια ἀθανασία· τούτο δ' ἐστὶ ζωὴ αἰδῖος).

Ἡ περὶ θεοῦ ἀριστοτελικὴ θεωρία καθὸ πρώτη ἀπόπειρα τοῦ νὰ ἐδραιώσῃ ἐπιστημονικῶς τὸν θεϊσμόν, εἶναι λίαν ἀξιοπαρατήρητος. Ἀνάγκη μὲν νὰ ὁμολογήσῃ τις, ὅτι συνδέεται στενῶτατα μετὰ τοῦ λοιποῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος. Εἶναι βεβαίως ἀναγκαῖα συνέπεια τῆς ἀριστοτελικῆς θεωρίας, ὅτι ἡ ὕλη δὲν δύναται νὰ κινήσῃ αὐτὴ ἑαυτήν, ἀλλ' ἵνα κινήθῃ δεῖται κινητικῆς τινος ἀρχῆς (Μετ. Ι, 9, 23. ΧΙΙ 2, 41. ΧΙΙ, 6, 10, 8, 4). Ὅτι δὲ ὁ Ἀριστοτέλης προσδιώρισε τὴν κινητικὴν ταύτην ἀρχὴν ὄχι ὡς τυφλὴν δύναμιν, ἀλλ' ὡς ἀτομικὸν ὄν, τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖα συνέπεια τῆς θεωρίας του, ὅτι μόνον τὸ ἀτομικὸν ὄν εἶναι οὐσία καὶ ἔχει πραγματικὴν ὑπαρξίν. Ἀφ' ἐτέρου ὅμως ἡ περὶ θεοῦ ἀριστοτελικὴ θεωρία παρέχει χώραν εἰς σοβαρὰς δυσκολίας. Ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος ἐξ οὗ ὁ Ἀριστοτέλης συμπεραίνει τὸ πρῶτον κινουῦν, φέρει ὡς λογικὴν συνέπειαν οὐχὶ τὴν ὑπαρξίν πρώτης τινὸς αἰτίας ἀλλ' ἄπειρον παλινδρομίαν, ἄπειρον ἀλληλουχίαν αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων. Ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ὑποτεθεῖσθω ὅτι ἡ ἀπόδειξις ἐκείνη εἶναι βάσιμος, ὁ Ἀριστοτέλης ἤθελεν ἀποδείξει μόνον τὴν ὑπαρξίν τοῦ πρώτου κινουῦντος, οὐχὶ ὅμως τῆς τοῦ διανοουμένου μακαρίου καὶ πρώτου ὄντος, ὅπερ εἶναι πολλῶ ὑπέρτερον τῆς ἐννοίας τοῦ κινουῦντος αἰτίου. Πρὸς δὲ ὁ Ἀριστοτέλης ζητεῖ μὲν νὰ τηρήσῃ ὑποκειμενικότητα τοῦ θεοῦ διακρινομένην ἀπὸ τοῦ κόσμου καὶ ἀπὸ παντὸς πεπερασμένου ὄντος· ἀλλ' ἐνταύτῳ ἀποκλείει ἀπὸ τὴν οὐσίαν ἐκείνης οὐχὶ μόνον τὸ σῶμα καὶ τὴν αἰσθητικὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν βουλευτικὴν ἐνέργειαν, καὶ αὐτὸ τὸ νοεῖν ἕτερόν τι ἐκτὸς αὐτῆς, καθὸ ἀποπερατοῦντα τὸ ἀπόλυτον, καὶ καταλείπει τὴν θεωρίαν τοῦ ἑαυτοῦ της ὡς τὴν μόνην εἰς αὐτὴν ἰδιάζουσαν ἐνέργειαν. Ἀλλ' ἡ λύσις αὕτη δὲν μᾶς ικανοποιεῖ· διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν προσωπικὴν ζωὴν ἀνήκει ἡ βουλευτικὴ ἐνέργεια οὐχ ἦττον οὐσιωδῶς, ἢ ἡ διανοητικὴ, ἀφ' ἐτέρου δὲ καὶ αὕτη καθὸ προσωπικὴ θεωρουμένη, μεταβαίνει ἀδιαλείπτως ἀπὸ τὸ ἐν ἐνέργειᾳ εἰς τὸ ἐν δυνάμει, καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀντικειμένων, καὶ ἀπὸ τῆς μεταβολῆς τῶν πνευματικῶν καταστάσεων· ἀλλ' ἀφαιρῶν ὁ Ἀριστοτέλης τοὺς ὅρους τούτους τῆς προσωπικότητος ἐπανάγει τὴν ἐνέργειαν τοῦ θείου λόγου εἰς τὴν ἀπολύτως ὁμοίομορφον θεωρίαν τοῦ ἑαυτοῦ του, τὴν δι' οὐδεμιᾶς μεταβολῆς καὶ δι' οὐδεμιᾶς ἀναπτύξεως ζωογονουμένην, ἐπομένως δὲ διὰ τῆς ἀφαιρέσεως ταύτης ἀπόλυται ἡ στιγμή τῆς προσωπικότητος. Προσέτι δὲ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν

ἐξηγεῖ τὴν ἐπὶ τοῦ κόσμου ἐπίδρασιν τοῦ θεοῦ. Κατ' αὐτὸν ὁ θεὸς ὡς τὸ πρῶτον κινῶν κινεῖ τὸν κόσμον. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἶναι ἀκίνητος δὲν δύναται νὰ ἐξασκῇ κινητικὴν ἐνέργειαν ἐπὶ τινος ἑτέρου. Ἴνα ὅθεν ἄρη τὴν ἀντίφασιν ταύτην ὁ Ἀριστοτέλης προσφεύγει εἰς τὸ ἤδη προμνησθὲν τεχνικὸν μέσον. Καθὼς τὸ καλὸν καὶ τὸ ὀρεκτόν, λέγει, διενεργεῖ κινητικὴν δύναμιν, χωρὶς αὐτὸ νὰ κινῆται, οὕτω καὶ ὁ θεός, χωρὶς νὰ κινῆται, διενεργεῖ ὡς ὀρεκτὸν ἢ ἐρώμενον ἐπὶ τῆς ὕλης ἐλκυστικὴν δύναμιν ἣτις ὀρέγεται τοῦ εἶδους καὶ τείνει πρὸς αὐτό. Ἄλλὰ, εἰάν ὁ Ἀριστοτέλης ἐνταῦθα ἀπονέμη εἰς τὴν ὕλην τάσιν ἢ ὀρεξίν πρὸς τὸ θεῖον, ἡ εἰκονικὴ αὕτη ἔκφρασις ἀφίνει τὸ πρᾶγμα πάντῃ ἀνεξήγητον. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἡ ὕλη, εἰάν δι' ἰδίας αὐτῆς ὀρέξεως ἐτέθη εἰς κίνησιν, ὠφείλεν ἀνέκαθεν νὰ ἔχη ἐνοικοῦσαν ἐν αὐτῇ ἀρχὴν τῆς ἰδιαζούσης κινήσεως, ὅπερ ἄλλως ὁ Ἀριστοτέλης ἀρνεῖται. Ἄλλη δὲ τις δυσκολία ἀναφέρεται καὶ ἐκ τινος ῥήσεως ἀλλαχοῦ ἐκφρασθείσης ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι τὸ κινῶν ἐνεργεῖ ἐπὶ τοῦ κινουμένου διὰ τῆς θίξεως (θίξις, ἀπτεσθαί Φυσ. III, 2. VII, 1. Περὶ γεν. II, 1· κινεῖν τε γὰρ μὴ ἀπτόμενον ἀδύνατον). Ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ συνέπειαν ἐφαρμόζει τοῦτο καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ κόσμου ἐπίδρασιν τοῦ πρώτου κινουόντος (Περὶ γεν. καὶ φθορ. I, 6. Φυσ. VIII, 10). Ἄλλὰ πῶς τὸ αἴθρον ὄν διὰ τῆς θίξεως δύναται νὰ ἐπενεργῇ, τοῦτο μένει ἀκατάληπτον.

Ἐπάρχει δὲ καὶ ἄλλο τι ἔλλειμμα, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐτήρησεν αὐστηρῶς τὴν τοῦ θεοῦ ἐνότητα. Κατ' αὐτὸν τὸ πρῶτον κινῶν κινεῖ μόνον τὸν πρῶτον οὐρανόν, τὸν τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων, διότι παράγει ἐπὶ τούτου τὸ ἀπλοῦν ἐκεῖνο καὶ ὁμοιόμορφον ἀποτελεσμα, τὸ σύμφωνον μὲ τὴν φύσιν του, ἧται τὴν κυκλικὴν κίνησιν (Μετ. XII, 8, 4). Ἀπεναντίας αἱ σφαῖραι τῶν πλανητῶν, ὧν ἡ κίνησις διαφέρει ἀπὸ τῆς τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων, ἔχουσιν ἐν μέρει, ἐπειδὴ ἡ ὕλη δὲν δύναται νὰ κινῆ αὐτὴ ἑαυτήν, ἴδια κινητικὰ αἷτια. Τὰ κινητικὰ ταῦτα αἷτια τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων εἶναι εἶδος τι δευτερευόντων θεῶν· εἶναι ὡς αὐτὸς ὁ θεὸς αἰδία, ἀκίνητα καὶ αἴθρα ὄντα· ἠναγκάσθη δὲ ὁ Ἀριστοτέλης νὰ παραδεχθῇ καὶ ἄλλας αἰδίους οὐσίας ἐκτὸς τοῦ πρώτου κινουόντος, διότι ἐκ τῆς ἀπλῆς καὶ ὁμοιομόρφου κυκλικῆς κινήσεως δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὁ πλοῦτος τῆς πεπερασμένης ζωῆς καὶ τῆς ἀπείρωσ διηρημένης καὶ ποικίλης κινήσεώς της. Ἄλλὰ πῶς ἡ ὑπόθεσις αὕτη τῶν δευτερευόντων θεῶν συμβιβάζεται πρὸς τὸ οὐκ ἀγαθὸν ἢ πολυκοιρανία, ἢ τίς ἡ σχέσις των πρὸς τὸ πρῶτον κινῶν, ὁ Ἀριστοτέλης οὐδὲν ὁλως διεσάφησε.

Προσδιορισθέντος τοῦ θεοῦ ὡς τοῦ πρώτου κινουόντος, ἐφθάσαμεν εἰς τὸ τέλος τῆς Μεταφυσικῆς. Ὅθεν ἀνάγκη ἤδη διὰ τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης νὰ μεταβῶμεν ἐκ τοῦ ἀκινήτου εἰς τὸ κινητόν, εἰς τὴν φύσιν.